

Cumhuriyet'in 100. Yılında Kent ve Mimarlık

City and Architecture in the 100th Anniversary of the Turkish Republic

Sıdıka ÇETİN¹

Gönderilme Tarihi: 15.12.2024 - Kabul Tarihi: 24.12.2024

Özet

Cumhuriyet'in ilanı, Ankara'da ilk adımı atılan daha sonra tüm Anadolu'ya yayılan mekânsal değişimlerin başlangıcını oluşturur. Cumhuriyet yönetiminin ülke çapında yürüttüğü yeni imar planları, modern ev tasarımları, örnek köyler, demiryolu ağları ve istasyon kompleksleri, eğitim yapıları, halkevleri, kent parkları, fabrika yapıları, barajlar, köprüler şeklinde sıralanabilecek bir dizi girişim; ideolojik modernleşmenin mekânsal bileşeni durumundadır. 1946 sonrası çok partili siyasal hayata geçilmesi, 1950 sonrası tarımda makineleşme sonucu artan iş gücünün kentlere yönelmesi ve kentlerde sanayi yatırımlarının artması, kırdan kente kitlesel göç hareketlerini başlatmış, nihayetinde kentlerin görünümünün büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. 1980 sonrası küreselleşen dünyaya adapte olma isteği, kentleşme hızı, 2000'lerden sonra daha da artan nüfus, dijitalleşme, kentlerin marka olma çabaları, ekonomik rekabet ve ticarete dünya ile bütünleşme arzusu dikkat çekici bir biçimde kentleri değiştirmiş, dönüştürmüştür. Bu yazıda Cumhuriyet tarihi boyunca çıkarılan yasalar, yönetmelikler, üretilen politikalar ve bunların uygulamaya yansımaları konularına odaklanılmış, değişimlerin kente ve mimarlığa nasıl yansdığına dair genel bir çerçeve çizilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, Türkiye'de kentleşme, Modernleşme, Süreklilik, Değişme.

Abstract

The proclamation of the Republic marks the beginning of spatial changes, the first step of which is taken in Ankara and then spread throughout Anatolia. A series of initiatives that can be listed as new master plans, modern house designs, model villages, railway networks and station complexes, educational buildings, public houses, urban parks, factory buildings, dams, bridges, carried out by the Republican administration throughout the country are the spatial component of ideological modernization. After 1946, the transition to multi-party political life, after 1950, the increase in the labor force as a result of mechanization in agriculture and the increase in industrial investments in the cities initiated a mass migration movement from rural to urban areas, which led to a major change in the appearance of cities. After 1980, the desire to adapt to the globalizing world, the speed of urbanization, the population increase after the 2000s, digitalization, the efforts of cities to become brands, economic competition and the desire to integrate with the world in trade have remarkably changed and transformed cities. This article focuses on the laws, regulations and policies enacted throughout the history of the Republic and their reflection on practice, and aims to draw a general framework on how these changes are reflected on the city and architecture.

Keywords: Republican period, Urbanization of Türkiye, Modernization, Continuity, Change.

Atıf: Çetin, S. (2024). Cumhuriyet'in 100. yılında kent ve mimarlık. *Modular Journal*, 7(1-2), 1-10.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, sctin71@gmail.com | ORCID: 0000-0003-3307-0905

1. Giriş

Ekonomiden siyasete, eğitimden hukuka kadar toplumsal hayatı ilgilendiren hemen her alanda etkili olan Cumhuriyet'in ilanı, ülkemizde pek çok köklü değişimin temel nedenidir. Modernizmi bir devlet ideolojisi olarak benimseyen bürokratik elitler Cumhuriyet'le birlikte ekonomi, politika, sanat ve sosyal hayata dair her şeyi yeni baştan kurgulamışlardır. Yeni kurum ve formlarla geleneksel bir toplum, eski alışkanlıklarını bırakıp yepyeni bir sisteme adapte edilmek istenmiştir. Uygulanan program resmî niteliktedir ve yukarıdan aşağıya doğru gelişmiştir. Toplumsal hayatı tüm kurumları ile değiştirmeyi hedefleyen bu yeni düşünme biçimi, hegemonik özellikleri nedeniyle geçmiş dönemden radikal bir biçimde ayrılmaktadır. Burada mimarlık ve kent planlaması, yeni toplumsal örgütlenmenin sembolik değerlerini üretmekle görevlendirilmiştir. En kolay ve en hızlı görsel/sembolik kodlar üretme potansiyeli bulunan bu iki alan, yeni ideolojinin en güçlü temsillerini süratle gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Bu yazıda, modernist çizgide ilerlemeyi tercih etmiş Cumhuriyet ideolojisinin mimarlık ve kent söylemine etkileri, bu yolda başarılı olduğu ya da olamadığı yönlerden bakılarak anlatılmak istenmektedir.

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Kent ve Mimarlık

Cumhuriyet'in daha kurulduğu ilk yıllardan itibaren mekân stratejileri arasında yer alan kent planlarının yapımı, öncelikli konular içinde ilk sırada yer alır (Tekeli, 1998)². Başkentin Ankara olarak kabul edilmesi, Cumhuriyet'in mekâna yönelik en radikal kararlarından birini oluşturur. Kente dönük yürütülen mekânsal düzenlemeler küçük bir kasabanın bir başkente dönüştürülmesinden çok daha fazlasına işaret eder³. Aslında Ankara'nın başkent niteliği olan bir kent olarak imar ve inşasına en başından itibaren özel önem verilir (Cengizkan, 2019b)⁴. İlk olarak 1924 yılında Lörcher'in yaptığı plan, ardından 1928 yılında Jansen'in yaptığı ikinci plan ile modern bir Cumhuriyet kentinin nasıl şekilleneceği konusunda yol gösterici olunması hedeflenir. Diğer kentler hatta kasabalarda da aynı gelişmenin sürdürülebilmesi için Ernst A. Egli, Alfred Agache, Herman Elgötz, J. Lambert, Martin Wagner, Henri Prost (Franck, 2024) gibi yabancı uzmanlar Türkiye'ye davet edilir. Uzmanlardan kentleri sağlığın, temizliğin, güzelliğin ve modern kültürün örneği (Belediyeler Dergisi, 1935)⁵ olarak yeniden inşa etmeleri istenir.

1930'lu yıllarda çıkarılan yasalarla özellikle de 1933 tarihli Yapı ve Yollar Kanunu ile planlaması yapılan kentlerde Gar'dan başlayan ve Cumhuriyet Meydanı ile sonlanan,

² Tekeli, Cumhuriyet'i ilan eden kadroların başlangıçta iki büyük kentsel planlama sorunuyla karşılaştığını, bunlardan ilkinin Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilirken yaptığı Batı Anadolu kentlerinin imar edilmesi, diğerinin de Ankara'nın çağdaş bir başkent olarak planlanması iddiası olduğunu belirtir. Daha sonra bunlara devlet işletmelerinin kurulduğu Anadolu kentlerinin de eklendiğinden söz eder.

³ Örneğin, Cengizkan (2019a) Cumhuriyet'in örnek kenti olan başkent Ankara'da yeni yapılan yapılarda (Ankara Sergi Evi-Şevki Balmumcu 1933-34; Erkek Ticaret Lisesi Ernst Egli, 1928-30; Ankara Gar Gazinosu, Şekip Akalın, 1935-37) kamusal kullanıma açık saatlerin, kamusal mekânın laikleştirilmesinde ve demokratikleştirilmesinde geçerli ve çok önemli rolleri olduğunu düşünmektedir.

⁴ Örneğin, Ankara'nın üçüncü Belediye Başkanı Asaf Bey 1927 yılına ait bir yazışmada belediyenin ekonomik durumu ve Ankara'nın özel durumu, kentin gereksinimlerinin herhangi bir kentin belediye hizmetinden fazlasını ve farklısını gerektirdiği için örgütlenme yolunda da farklı ve kendine özgü bir yapı ve kurumların aranması gerektiğini vurgulamıştır (Cengizkan, 2019b).

⁵ Atatürk'ün 1935 yılında yaptığı bir konuşma metninde bu konudan söz edilmektedir.

üzerinde Cumhuriyet ideolojisine uygun kamusal yapılarla modernist konutların dizildiği ve genellikle İstasyon Caddesi adını alan kentsel aks, imar planlarının en belirgin yönünü oluşturmuştur (Çetin, 2012). Kentsel aksın bitişini oluşturan gar binaları dönemin en önemli yapılarındandır. Ülke bütünlüğünü siyasal, ekonomik ve askeri anlamda sağlamanın en önemli aracı olarak görülen demiryolu ağları kentlerdeki düğüm noktaları olması nedeniyle modernitenin taşıyıcısı misyonunu üstlenmişlerdir. Bunun dışında kentin merkezini tanımlayan ve birbirine bağlayan ana arterlerin araç yolları olarak açılması, bu yolların sonlandığı noktalarda anıtlarla anlamları vurgulanan meydanların oluşturulması genel kabul görmüş bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerdeki bu modernleşme pratiğinde yeni şehri oluşturan bulvar ve meydanlar kadar kamusal açık alanlara da yer verildiği görülür. Hemen her kentte kurulan kent parkları ister çok küçük boyutta olsun isterse de İstanbul Taksim Gezisi, Ankara Gençlik Parkı, İzmir Kültürpark gibi büyük ölçekli olsun temel amaçları modernlik yolunda uyulması gereken toplumsal kuralların, kültürün ve yeni alışkanlıkların taşıyıcısı olarak kent merkezlerindeki yerlerini almışlardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsalın kalkınması, üretimin artırılması ve modernitenin kılcal damarlara kadar nüfuz etmesi konusuna da bir hayli önem verilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ulusal demiryolu ağıyla ilişkili olan ve ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak üretimi önceleyen kalkınma projeleri içinde şeker, demir-çelik ve porselençini fabrikaları, Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Etibank gibi sanayi işletmeleri, Bakırköy, Nazilli, Kayseri, Merinos gibi tekstil fabrikaları, selüloz ve kağıt tesisleri, gül yağı fabrikaları, devlet hayvancılık ve tohum ıslah çiftlikleri ile bunlara bağlı konut alanları, kırsaldaki eğitim alt yapısını kurmayı amaçlayan köy enstitüleri ve örnek köy uygulamaları başlıca yatırımlar olarak gösterilebilir (Çetin, 2008).

1930-40 dönemi Cumhuriyet Türkiye'sinde mimarlık alanı çok hareketli, yapı üretimi çok yoğundur. Rejimin kent, kasaba ve hatta köylerin planlamasındaki kanun ve yönetmeliklerinin belirlendiği, sanayi yatırımlarının gerçekleştirildiği, parkların ve yeşil alanların düzenlendiği, işçi ve memur lojmanlarının inşa edildiği bir süreç yaşanır. Ankara başkent olduktan sonra birbiri ardına inşa edilen kamu binalarının yapımı, sonrasında memur nüfusun ülkenin geri kalanıyla kıyaslanamayacak şekilde artması, yöneticileri memur odaklı konut politikalarına yöneltmiştir. Bir yandan devletçilik ilkesi çerçevesinde memurlar için kooperatifler aracılığı ile konut üretilirken diğer yandan özel sektörün modern ev ve apartman üretimleri eş zamanlı devam etmiştir. Kentte ortaya çıkan konut bunalımına çözüm bulmak amacıyla başlatılan ancak üst düzey bürokratlardan oluşan bir kesime hitap etmesi nedeniyle daha sonra eleştirilen Bahçelievler Konut Kooperatifi, bu amaçla üretilmiş ilk örnektir (Keleş, 1978). Zonguldak Kozlu'daki kömür işçileri için Seyfi Arkan'ın tasarladığı lojmanlar ile İzmir Belediyesinin Kahramanlar'da işçiler için gerçekleştirdiği sosyal konutlar ise daha rasyonel çözümler olarak dikkat çeker (Çetin, 2005).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çoğunlukla Türk mimarlarının çalışma konusu olan konutta kübik (Aslanoğlu, 2001; Sey, 1984; Bozdoğan, 1994; Cengizkan, 2019a)⁶ tartışması bu dönemde çokça yapılmıştır. Dış görünüşteki öncelik 1930'larda bütünüyle dönüşmüş, Batılılaşmış ve modern hayat tarzlarının işareti olan kübik ev ve apartmanların sayıca artmasıyla sonuçlanmıştır. Mimarının kübik kelimesinde anlam bulacağı, işlevselci rasyonalist geometrik plan, süssüz kübik estetiğin güncel inşaat malzemesi olan beton ve çelikle mümkün olacağı sürekli hatırlatılmıştır (Bozdoğan, 2001).

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme gelindiğinde iki kutuplu hâle getirilen dünyada ülkemiz siyasi olarak Batı bloğuna daha yakın durmuştur. 1946 yılında ülkede çok partili siyasal hayata geçilmesi ile liberal ekonomi politikaları benimsenmiş, bunun bir sonucu olarak devlet merkezli politikaların yerini özel sektöre öncelik veren politikalar almış; dış yardımların daha ziyade altyapıya ve tarımsal gelişmeye yöneltilmesi esas alınmıştır. Bu iki tarihsel koşulun bir araya gelmesi Türkiye Cumhuriyeti'ni modernleşme tarihinde tanık olmadığı ve daha önce deneyimlemediği bir toplumsal hareketliliğin içine sokmuştur (Bilgin, 1992). Özel sektörün sanayi alanında gelişme hızı yükselmiş ve dokuma sanayinde devlet sektörü ile yarışabilecek düzeye gelmiştir. İlerideki gelişmelere zemin hazırlayan karayolu ve liman gibi altyapı yatırımları da yoğunluk kazanmıştır. Bu süreçte 1962'de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurularak 1963-1967 arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1967-1972 arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konmuştur (Anonim, 1973).

Tarımda makineleşme sonucu artan iş gücünün kentlere yönelmesi ve kentlerde sanayi yatırımlarının artması, kırdan kente kitlesel bir göç hareketi başlatmıştır. Böyle bir gelişmeye hazırlıklı olmayan kentlerde kontrolsüz bir büyüme yaşanmış, kentler gecekondu ile tanışmıştır. Diğer önemli gelişme ise, Batılı yaşam biçiminin simgesi olarak görülen apartmanların sadece İstanbul'da değil tüm Türkiye'de yaygınlaşması olmuştur (Sey, 1998a). 1967 tarihli Kat Mülkiyeti Kanunu ile yasal olarak bölünebilir hâle gelen apartmanlar, yap-sat üretim modelinin hız kazanmasına, sonrasında da kentlerin hatta aynı kentteki semtlerin kendine has özelliklerinin kaybolmasına neden olmuş, aynılaştırmıştır.

Dönemin başka bir konut olgusu da ekonomik gücü yetersiz geniş halk kitleleri için Emlak Bankası, SSK, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı gibi kurumlar, yerel yönetim uygulamaları ve konut kooperatifleri aracılığı ile konut gereksiniminin karşılanmasına dönük sosyal konut faaliyetleridir. 1956 yılında Kemal Ahmet Aru ve Rebiî Gorbon'a ait 4. Levent Mahallesi ile 1957-1959 yıllarında yapımı Emlak Kredi Bankası'na gerçekleştirilen Ataköy 1. Kısım konutları dönemin ilk toplu konut uygulamalarıdır. 1969 yılında yürürlüğe giren Kooperatifler Kanunu ile kent çeperinde arsa satın alan özel sektör yatırımcısı, kooperatifleşme yoluyla konut üretme olanağı bulmuş ve her ay

⁶ Kübik mimari Cumhuriyet ile birlikte gelen ve yalnızca yüzde yenileşmenin arandığı ve bulunduğu bir dönem. Mimarlıkta gerek modernizmin içe sızdığı, konumsal ve köktenci duruşların arandığı ve bulunduğu bir dönem.

düzenli ödeme finansmanı elde edilebilmiştir (Sözen vd., 1973). Yerel yönetimler de bu yöntemle büyük ölçekli konut projeleri ortaya koyabilmişlerdir (Sey, 1998b)⁷.

1950-60 arasında kentlerin mevcut sınırların dışına taşarak büyümesi, özel sektörün yapı talebini karşılamada rol üstlenmesi, yeni yapı tipleri ve yeni malzeme kullanımının yaygınlaşması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ülkemizde teknolojik alt yapının yetersizliğine rağmen mimarlar, çözülmüş detayları eldeki malzeme ve teknoloji ile uygulama yoluna gitmişlerdir. Mevcut kaynakların zorlanması yapı teknolojisinin gelişiminde itici bir rol üstlenmiştir (Tanyeli, 1997). Modern mimarinin güçlenerek kapitalist dünya imgesi olarak yaşamımıza girmesi, yine bu dönemde olmuştur (Vanlı, 2006). İnşa edilen otel, banka, çarşı, büyük sanayi ve endüstri yapılarının yurt dışı örneklerle olan benzerlikleri dikkat çekmektedir. İstanbul'da uluslararası üslubun genelleşmiş plan kurgusu, kitle ve yapısal çözümlerine uygun olarak tasarlanmış bir yapı olan Hilton Otel'i ile yine aynı stilde inşa edilen Emek İş Hanı, İstanbul Belediye Sarayı, Çınar Otel'i gibi uygulamalardaki benzerlikler, bu savı destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra Turgut Cansever'in Türk Tarih Kurumu Binası (1967), Altuğ-Behrüz Çinici'nin ODTÜ Mimarlık Fakültesi Binası (1962), Doğan Tekeli, Sami Sisa, M. Hepgüler'in İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (1958), Turgut Cansever ve Ertur Yener'in Türk Tarih Kurumu Binası (1966) veya Sedat Hakkı Eldem'in Zeyrek Sosyal Sigortalar Binası (1963) gibi mekânsal kurgusu, modern malzeme kullanımı, çağdaş yorumu ve yere özgülüğü ile özgün örneklerden söz etmek de mümkündür.

1960'lı yıllar, malzeme ve teknoloji ithalatını kolaylaştırması kadar düşünce ve tasarım alanında da uluslararası sisteme açılmayı kolaylaştırmıştır. Artan iletişim olanakları geçmişte olduğu gibi Avrupa ile sınırlı kalmayıp Amerika'ya uzanan bir çoğulcu ortam yaratmıştır. Tanyeli'nin (1998) deyişi ile 1960-1970'li yıllar, organımsız mimarlıktan brütalizme uzanan geniş tasarım anlayışlarını eş zamanlı kullanım imkânı sunmuştur (Tanyeli, 1998)⁸. 1970'lerden sonra modernizmin tarihten bağımsız, güncel koşulları önemseyen yaklaşımına verilen tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan post-modernist yaklaşım, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de etkisini göstermiştir. Altuğ-Behrüz Çinici'nin İran Büyükelçiliği Kültür Merkezi İlkokulu (1975) ve Doğan Tekeli-Sami Sisa'nın Aksaray Yapı Kredi Bankası (1975) gibi ürünler bu gelişmelerin sonucu ortaya çıkmıştır (Sözen, 1984). 1980'lere kadar artan mimar sayısı ile birlikte bu çoğulcu ortamda, farklı mimari arayışların olduğu verimli bir dönem yaşanmıştır.

1980 askeri müdahalesi sonrası değişen politikalar neticesinde piyasa ekonomisi benimsenmiş, bütçenin önemli bir kısmı ihracata ayrılmış, özelleştirmelerle devletin ekonomik alandaki etkinliği azaltılmıştır. Liberal ekonomi anlayışı mimarlık alanını da değiştirmiş, eski söylemler geçerliliğini yitirmiştir. Artan iletişim olanakları dünyada sürdürülen mimarlık tartışmalarının eş zamanlı ülkemizde yapılmasına olanak vermiş, farklı mimari yönelimler aynı anda uygulamaya konulabilmiş, malzeme kısıtlılığı

⁷ Örneğin, İzmit Belediyesinin dar gelirli kimselere yönelik belediyenin olanakları ile gerçekleştirdiği proje, Ankara'da 50000, İzmit'te 30000, Edirne, Isparta ve Çorum'da 1000 konutluk mahalle ölçeğinde uygulanmış projelerdir.

⁸ Örneğin A. ve B. Çinici'nin yaptığı ODTÜ, S. Sisa, D. Tekeli ve M. Hepgüler'in tasarımı Ankara Stad Otel'i, E. Yener Ankara Anadolu Kulübü farklı yaklaşımlardaki brütalist çalışmalar iken, AHE'nin tasarımı İstanbul Sheraton Otel'i ve N. Eldem'in İstanbul Bebek'teki apartmanı organımsız mimarlık denemeleri olarak göze çarpar. Yine Şevki Vanlı'nın E. Gömleksizozlu ile tasarladığı Ankara Milli Savunma Öğrenci Yurdu, mimarın daha sonra da devam ettirdiği bireyselci tavrı, S. Sisa ve D. Tekeli'nin İzmit'teki Lassa Fabrikası endüstri mimarlığını örnekler.

ortadan kalkmıştır (Sey, 1998a). 1980’li yıllarda Akdeniz ve Ege kent ve kasabalarında turizm teşviklerinin artması sonucu bu alandaki yatırımlar artmıştır. Kıyı kentlerinde nitelikli turizm tesislerinin yanı sıra ikincil konut olgusunun revaçta olduğu ve 1980’lerin sonlarına doğru kıyıların bu niteliksiz yapılarla dolduğu anlaşılmaktadır. 1980 ve 1990’lı yıllarda yerel mimariyle veya modern mimariyle özdeşleşen fazla proje üretilmese de Ersen Gürsel ve Mehmet Çubuk gibi başarılı mimarların çalışmaları dikkate değerdir (Balamir, 2003).

1980’lerde konut sektörüne bakılacak olduğunda, üretiminin en belirgin özelliğinin küçük girişimcilerin piyasadan çekilmesi olduğu görülür. Devlet bu dönemde kooperatiflere ve müteahhitlere kredi sağlamış, kendisi de Toplu Konut İdaresi eliyle İstanbul ve Ankara başta olmak üzere tüm büyük şehirlerde girişimci olarak yer almıştır (Sey, 1998b). Ankara’da Batıkent, Eryaman, Dikmen ve Portakal Çiçeği Vadisi projeleri, İstanbul’da Halkalı, Ataköy, Soyak Sitesi konutları, İzmir’de Evka, Çiğli, Emlak Bankası konutları bunların başlıcalarıdır. Dönemin konuta ilişkin en önemli adımı 1981 yılında çıkarılan, 1984 yılında yeniden düzenlenen Toplu Konut Kanunu olmuştur. Kanunla kredi verilen konutların 100 metrekarenin altında küçük konutlar olması hedeflenmiş, ancak koşullar üst gelir seviyesindeki kişiler lehine değiştirilerek lüks konutlara kredi verilmesinin önü açılmıştır (Sey, 1998b). Bir başka önemli adım ise 1990 yılında Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) kurulmasıdır. Kurum 2001 yılına kadar konut kredisi vermiş ve kendi arsası üzerine konut inşa etmiştir. 2003 yılında yapılan düzenleme ile TOKİ’ye şirket kurma, şirketlere ortak olma, konut kredisi verme, kentsel dönüşüm projelerini kredilendirme, konut alt yapı ve sosyal donatı uygulamaları yapma (Geray, 2009), 2004 yılında da kentsel dönüşüm projeleri geliştirip uygulama yetkisi verilmiştir (Resmî Gazete, 2004). TOKİ ilerleyen dönemde kentsel dönüşüm uygulamaları ile ilgili barınma hakkı, kentsel ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan sorunlar ve diğer konut uygulamaları ile ilgili de orta ve alt gelir düzeyindeki kişiler için kentin uzak noktalarında, merkezle bağı kopuk gettolaşmanın olduğu yerleşim öbeklerinin ortaya çıkması gibi nedenlerle eleştiriye uğramıştır (Çoban, 2012).

1990’lı yıllardan itibaren dikkat çeken bir diğer husus dekorasyonun mimarının önüne geçme çabası olmuştur. Piyasa ekonomisine geçişle birlikte her türlü ithal ürünün temininin kolaylaşması, görsel iletişim olanaklarının artması, bireysel farklılık arayışları, yeni mekânsal tercihleri beraberinde getirmiştir. Mimarlar açısından da karlı bir alana dönüşen dekorasyon sektörü, farklı olduğunu diğerlerine sergilemek isteyen yeni toplumsal kesimlerin ihtiyaçları ile örtüşmüş, yeni teknolojiye uygun üretim ve uygulama olanakları ile günümüze kadar yükselen bir eğilim olmuştur. Öte yandan mimarlık alanında modern ve geleneksel örnekler eş zamanlı uygulanmaya devam etmiş (Vanlı, 2006)⁹, minimalist yaşam felsefesine uygun yapılar tasarlamak mimarlara yeni bir deneysel çalışma alanı sunmuştur. Uzak Doğu kültürü ve ekolojik yaşam stilini yüksek teknoloji ile birleştirilen bu yeni fikirler sadelik ve basitlik temelinde kurulmuştur (Korkmaz, 2005).

⁹ Orhan Genç ve Mustafa Aytöre’nin tasarladığı Cumhurbaşkanlığı Hizmet Binası dönemin gelenekselci tarzda; Doğan Tekeli ve Sami Sisa’nın tasarladığı T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Binası ile Aydın Boysan’ın Hürriyet Gazetesi Tesisleri rasyonel tarzda tasarım anlayışına örnek gösterilebilir.

1990’lardan sonra ortaya çıkan yeni barınma biçimi güvenli siteler olmuştur. İnşaat sektöründe etkinleşen müteahhitlik ve inşaat firmalarının girişimleri ile artan bir ivme gösteren güvenli siteler, mekânsal güvenliği gerekçe göstererek toplumun diğer kesimlerinden belirgin şekilde ayrılmışlardır. Böylece kendini toplumsal ve mekânsal olarak güvenli sitelere kapatan üst gelir grupları ile kente uzak toplu konutlarda yaşamak zorunda kalan alt gelir gruplarının kent mekânındaki ayrışması daha görünür hâle gelmiştir.

2000’lerden sonra teknolojiye gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte yapıların yükselmesinin önündeki sınırlar da ortadan kalkmıştır. Her türlü teknik ve malzemeye daha kolay erişilmeye başlanan bu dönemde; önceki dönemin kapalı site tipi konut ve yüksek katlı toplu konut üretimlerinin yanında, gökdelen tipi konut blokları oluşmaya başlamıştır. Günümüzde inşa edilen tek blok veya kapalı site şeklindeki yüksek katlı konut bloklarında, farklı kesimlerden kullanıcı tiplerinin taleplerine cevap verebilmek için zemin ve çatı katlarında dubleks çözümler sunulmakta; aynı birim içerisinde, 1+0’dan, 5+1’e kadar farklı plan şemaları bir arada çözülebilmektedir (Pulat Gökmen, 2011). Birer ileri teknoloji ürünü hâline gelen ve akıllı bina otomasyon sistemleriyle işletimi yapılan bu tip rezidanslara Tabanlıoğlu Mimarlık’ın tasarladığı Levent Loft (2007), Brigitte Weber’in tasarladığı Söğütözü Next Level Residence (2014), Doğan Tekeli Sami Sisa’nın tasarladığı Metrocity, Mehpare Evrenol ve Tamer Tunbiş’in tasarladığı Akasya Acıbadem Konutları (2013), Tabanlıoğlu Mimarlık’ın tasarladığı Sapphire of İstanbul (2011), Arolat ve Tabanlıoğlu Mimarlık’ın tasarladığı Zorlu Center (2013) gibi örnekler verilebilir. İçerisinde konut harici otel, ofis, alışveriş merkezi gibi karma kullanıma imkân veren bu tip yapılar, kentlerin silüetinde giderek daha da fazlaşmıştır. Bunlara İş Bankası Kuleleri, Sabancı Center, Tekfen Tower ile son olarak yapımı tamamlanan İstanbul Finans Merkezi gibi ofis amaçlı gökdelenleri de eklemek mümkündür.

İstanbul’dan başlayarak diğer tüm kentlere yayılan bu yüksek yapı tutkusu kentlerin yerel özelliklerinin yok olmasına neden olurken sürekli değişen ve biteviye yenilenen kentlerde yaşayanlar belleklerini yitirmekte kente olan aidiyet duygusu ortadan kalkmaktadır. Dünya coğrafyasında mesafeler yaklaşırken kentsel mekânlar değişen kavrayışlar sonucu hiper mekânlar olarak üst üste yığılmakta, genişmekte veya yan yana dizilmektedir (Görmez, 2005). Tüm bunlar kente ait kültürel ve tarihi mirasın, yerel özgünlüklerin ve kent kimliğinin korunmasını giderek zorlaştırmaktadır.

3. Sonuç ve Tartışma

Ülkemiz tarihi ve toplumun en köklü dönüşümlerinden biri olan Cumhuriyet’in yüzüncü yılı kutlanırken mimarlık, yapı üretimi ve kent; mutlaka incelenmesi, üzerine tartışılması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel pek çok alanda yaşanan kırılmalar ya da süreklilikler, mimarlık ortamını ve mekânsal yapıyı doğrudan biçimlendirdiği için tüm bu süreçleri içine alan bir bakış açısı oluşturmak, genel durumu anlamayı kolaylaştıracaktır.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye mimarlığı daha yakından bakıldığında çok genel anlamda katı bir modernitenin yaşandığı Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlığı, 1960’lardan

itibaren uluslararası mimarlık anlayışı ile birlikte yerelliklerin de hatırlanıp önem vermeye başlanması, 1980'ler sonrası tümüyle küreselleşen dünyaya entegre olma isteği ve tabii yerel mimari yönelimleri sürdürme çabası, tıpkı bir sarkaç gibi mimarlığımızı bir yandan diğerine savurmuş, durmuştur. Fakat neyse ki zaman zaman tökezlese, durağanlaşsa, tıkanca da sonunda hep toparlayıp ayağa kalmasını bilmiştir. Dünyada olup bitenler, kaçınılmaz olarak içeriye yansımış, bu bazen yeni teknikler ve malzeme kullanımı, yeni düşünsel arayışlar gibi olumlu yansımalar sağlarken bazen de yeni süreçlerin düşünsel alt yapıya oturtulmadan süratle uygulamaya konması, insanı ve doğayı dışlayarak sadece mimari ürüne odaklanması, bunun sonucunda yerel özgünlükler ve kent kimliklerinin yok edilmesi, kentlerin ölçek olarak çok aşırı büyümesi gibi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir.

Bu yazıda 100 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca kent ve mimarlıkla ilişkili konular periyotlar hâlinde incelenmiştir. Burada sürecin önemi gözden kaçırılmadan, yaşanan gelişmeler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz genel bir bakış açısı sunabilmek için literatüre geçen eserlerin, özgün üretim süreçleri ile nasıl ve ne tür bir motivasyonla inşa edildiklerini bir kez daha gözden geçirmekte yarar bulunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'ne ait kapsayıcı bir değerlendirme yapabilmenin yolu, süreç boyunca neler yaşandığını anımsamak; olaylar, kişiler ve sonuç ürünler arasındaki ilişkiyi kurabilmek olmalıdır. İçinde pek çok başarıları, başarısızlıkları ya da zorlukları barındıran bu yüz yıllık eser, geçmişin mirasını anlamak ve ileriye taşımakla ayakta kalacaktır.

Yazarın Katkı Oranı

Sıra	Adı soyadı	ORCID	Yazıya katkısı*
1	Sıdika ÇETİN	0000-0003-3307-0905	1, 2, 3, 4, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar)ı yazınız.			
1. Çalışmanın tasarlanması 2. Verilerin toplanması 3. Verilerin analizi ve yorumu 4. Yazının yazılması 5. Kritik revizyon			

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve/veya finansal çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Anonim. (1973). *50 yılda Türk Sanayii*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Aslanoğlu, İ. (2001). *Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı 1923-1938*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 40-42.

Balamir, A. (2003). Mimari kimlik temrinleri II: Türkiye’de modern yapı kültürünün bir profili. *Mimarlık*, 314, 18–23.

Belediyeler Dergisi, 6, Ekim 1935.

Bilgin, İ. (1992). *Konut üretiminin karşılaştırmalı analizi*. İstanbul: Yıldız Üniversitesi MFED Yayınları.

Bozdoğan, S. (1996). Living modern: The cubic house in early republican architecture. 313–328.

Bozdoğan, S. (2001). *Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde mimari kültür*. Metis Yayıncılık.

Cengizkan, A. (2019a). Ankara 1924-25 Lörcher planı: Bir başkent tasarlamak ve sonrası. In *Modernin Saati*. Arkadaş Yayınevi.

Cengizkan, A. (2019b). İstanbul Fındıklı 13. ilkokul: Modern mimarlığın beş noktası ve bir uygulama. İçinde *Modernin Saati*. Arkadaş Yayınevi.

Çetin, S. (2005). Erken Cumhuriyet döneminde bir modernleşme projesi: İzmir’in yangın bölgesinin imarı ve bölgede ortaya çıkan konutların incelenmesi. *Mimarlık Dergisi*, 326, 45–50.

Çetin, S. (2008). Cumhuriyet ideolojisi bağlamında erken Cumhuriyet dönemi mimarlığına bakış. *Cumhuriyetin İlanınının 85. Yılında Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (UTCS) Bildirileri*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, 22–24 Ekim 2008, Isparta/Turkey, 910–915.

Çetin, S. (2012). A review of the modernizing impacts of station approaches in the early republican period. *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 9(2), 89–106.

Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikaları. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, 67(3), 75–108.

Franck, O. A. Erken Cumhuriyet döneminde Almanca konuşan mimarlar. *Bir Başkent Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara’daki İzleri*. Goethe Institut. 20 Kasım 2024 tarihinde <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/trindex.htm> adresinden alındı.

Geray, C. (2009). Toplumsal konut siyaseti açısından TOKİ uygulamaları. *TOKİ Çalışmaları Üzerine Değerlendirmeler Çalıştayı*, 77–87. TMMOB Mimarlar Odası Genel Merkezi Yayını.

Görmez, K. (2005). Küreselleşme ve yerelleşme. İçinde K. Görmez (Ed.), *Küreselleşme ve yerelleşme* (s. 160). Odak Yayıncılık.

- Keleş, R. (1978). *100 soruda Türkiye’de kentleşme, konut ve gecekondular*. Gerçek Yayınevi.
- Korkmaz, T. (2005). The 1980s and 1990s: “Living on display”. İçinde T. Korkmaz (Ed.), *Architecture in Turkey around 2000: Issues in discourse and practice* (ss. 1–8). TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Pulat Gökmen, G. (2011). Türkiye’de apartmanlaşma süreci ve konut kültürü. *Güney Mimarlık*, 5, 12–16.
- Resmi Gazete. (2004, 12 Mayıs). *Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. Resmi Gazete (Sayı: 25494). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040512.htm> adresinden alındı.
- Sey, Y. (1998a). Cumhuriyet döneminde Türkiye’de mimarlık ve yapı üretimi. İçinde Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (s. 35). Tarih Vakfı Yayınları.
- Sey, Y. (1998b). Cumhuriyet döneminde konut. İçinde Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (ss. 273–300). Tarih Vakfı Yayınları.
- Sey, Y. (1984). To house the new citizens. *Housing policies and mass housing* (ss. 153-177).
- Sözen, M. ve Tapan, M. (1973). *50 yılın Türk mimarisi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığı: (1923-1983)*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tanyeli, U. (1997). Modernizmin sınırları ve mimarlık. İçinde E. Batur (Ed.), *Modernizmin serüveni* (ss. 63–70). Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyeli, U. (1998). 1950’lerden bu yana mimari paradigmalardan değişimi ve reel mimarlık. İçinde Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (s. 244). Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. İçinde Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (ss. 244–255). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları/Tarih Vakfı.
- Vanlı, Ş. (2006). *Mimariden konuşmak – Bilinmek istenmeyen 20. yüzyıl mimarlığı – Eleştirel bakış*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.